

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Martin Stehlík

**Niklas Luhmann a ekologická diskuse:
sociologická tematizace problémů životního prostředí**

Bakalářská práce

Praha 2011

Autor práce: **Martin Stehlík**

Vedoucí práce: **PhDr. Jan Balon, Ph.D.**

Oponent práce:

Datum obhajoby: **2011**

Hodnocení:

Bibliografický záznam

STEHLÍK, Martin. *Niklas Luhmann a ekologická diskuse: sociologická tematizace problémů životního prostředí*. Praha, 2011. 41s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií. Vedoucí bakalářské práce PhDr. Jan Balon, PhD.

Anotace (abstrakt)

Bakalářská práce se zabývá sociologickým uchopením problémů životního prostředí v rámci systémové teorie Niklase Luhmanna, přičemž vychází především z Luhmannovy knihy *Ekologická komunikace*. Úvodní kapitola obsahuje stručný přehled různých podob vztahu mezi sociologií a problémy životního prostředí. Hlavní část práce je věnována představení Luhmannovy obecné sociologické teorie a její aplikace na soudobé ekologické problémy. Z Luhmannova hlediska se v tomto případě jedná o otázku vztahu mezi společenským systémem a jeho prostředím. Možnosti reakce společnosti na problémy životního prostředí jsou podle Luhmanna limitovány dvojitým způsobem: selektivitou vztahu společnosti k životnímu prostředí a funkcionální diferenciací, tj. vytvářením operativně uzavřených funkčních systémů v rámci společenského systému. Výklad Luhmannova stanoviska následně doplňuji o vybrané sociologické komentáře a kritiky *Ekologické komunikace*. Představuji rovněž teorii rizikové společnosti Ulricha Becka a poukazuji na souvislost mezi Luhmannovým a Beckovým přístupem, zejména v otázce funkcionální diferenciaci moderní společnosti.

Abstract

The bachelor thesis deals with sociological approach to environmental problems in Niklas Luhmann's systems theory and proceeds mainly from Luhmann's book *Ecological communication*. The first chapter contains a brief summary of various forms of relation between sociology and environmental problems. The main part of the thesis is dedicated to a presentation of Luhmann's general sociological theory and its application to contemporary environmental problems. From Luhmann's viewpoint, it is an issue of the relation between the system of society and its environment. According to

Luhmann, the possibilities of a social reaction to environmental problems are limited in two ways: because of the selectivity of social relations to environment and because of functional differentiation, i.e., the creation of operationally closed function systems within the system of society. Subsequently, I complete the explanation of Luhmann's position with the selected comments and critiques of *Ecological communication*. I also present Ulrich Beck's theory of risk society and point out its connection to Luhmann's approach, particularly in the case of functional differentiation of modern society.

Klíčová slova

Sociální systémy, komunikace, environmentální problémy, funkcionální diferenciacce,
Niklas Luhmann

Keywords

Social systems, communication, environmental problems, functional differentiation,
Niklas Luhmann

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 12. července

Martin Stehlík

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval PhDr. Janu Balonovi, PhD. za jeho vstřícnost a trpělivost při vedení této bakalářské práce.

Projekt bakalářské práce

Předpokládaný název: Niklas Luhmann a ekologická diskuse

Námět

Projevy blížící se ekologické krize, které jsou pozorované od 60. let minulého století, sociologii nutí znovu (a jiným způsobem) promýšlet situaci moderní společnosti. Jako důsledek procesu modernizace vzniká doposud neznámá možnost sebeohrožení (Beck). Sociologická diskuse o ekologických rizicích je zaměřena mimo jiné na strukturální podmínky a související problematiku komunikace, příp. vědění o rizicích. Naléhavou otázkou především zůstává, do jaké míry je společnost schopna tyto rizika adekvátně vnímat a pokusit se alespoň o jejich zmírnění.

Tématem bakalářské práce bude uchopení ekologických rizik v rámci systémové teorie Niklase Luhmanna. Luhmann nahlíží na společnost z perspektivy sebereferečních sociálních systémů (např. ekonomika, věda), jejichž základem je komunikace. Moderní společnost je charakterizována procesem funkční diferenciací těchto systémů a narůstající mírou složitosti. Diferenciací současně způsobuje i nárůst rizikovosti, nepředvídatelnosti. Za tohoto stavu je problém ekologických rizik obtížně řešitelný, neboť jednotlivé systémy jsou ve své komunikaci omezené na vlastní specifický způsob rozlišování důležitosti. Reprodukce dílčích systémů probíhá bez ohledu na životní prostředí.

Luhmannův přístup k ekologickým rizikům je v sociologii zmiňovaný méně než např. teorie rizikové společnosti Ulricha Becka. Proto interpretaci Luhmanna následně dosadím do kontextu ostatní literatury. Budu postupovat po jednotlivých otázkách, jak vyvstanou z Luhmannovy teorie. Takovými otázkami mohou být např. 1) jakým způsobem vytváří moderní společnost rizika; 2) vztah mezi společností a prostředím atd. Cílem práce bude ukázat na nejdůležitější místa, v nichž se autoři shodují či neshodují, vždy se zvláštním zřetelem k Luhmannovi.

Struktura práce

- 1) Niklas Luhmann: teorie společnosti
- 2) Niklas Luhmann: ekologická rizika a jejich souvislosti
- 3) Diskuse s použitím ostatní literatury

Metoda

Bakalářská práce bude teoretickou statí. První dvě části budou vycházet téměř výhradně z díla Niklase Luhmanna, případně jeho interpretací. Třetí část uvede Luhmannova stanoviska do kontextu jiných sociologických přístupů k danému tématu.

Orientační seznam literatury

- Beck, Ulrich. 1995. *Ecological politics in age of risk*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich. 2004. *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Beck, Ulrich. 2007. *Vynalézání politiky: k teorii reflexivní modernizace*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Dunlap, Riley E. (ed.) 2002. *Sociological theory and the environment*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Giddens, Anthony. 1998. *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Giddens, Anthony. 2000. *Unikající svět: Jak globalizace mění náš život*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Keller, Jan. 1997. *Sociologie a ekologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Kohák, Erazim. 1998. *Zelená svatozář: kapitoly z ekologické etiky*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Luhmann, Niklas. 1989. *Ecological Communication*. Cambridge: Polity Press.
- Luhmann, Niklas. 1993. *Risk. A Sociological Theory*. Berlin and New York: De Gruyter.
- Luhmann, Niklas. 1998. *Observations on Modernity*. Stanford: Stanford University Press.
- Luhmann, Niklas. 2002. *Theories of Distinction*. Stanford: Stanford University Press.
- Luhmann, Niklas. 2006. *Sociální systémy*. Brno: CDK.
- Rasch, William. 2000. *Niklas Luhmann's Modernity: The Paradoxes of Differentiation*. Stanford: Stanford University Press.
- Šubrt, Jiří. 2007. *Soudobá sociologie I. (Teoretické koncepce a jejich autoři)*. Praha: Karolinum.

Konzultant: PhDr. Jan Balon, Ph.D.

Obsah

ÚVOD.....	10
1. SOCIOLOGIE A PROBLÉMY ŽIVOTNÍHO PROSTŘEDÍ.....	12
2. NIKLAS LUHMANN: SYSTÉMOVÁ TEORIE.....	15
2. 1. <i>Sociální systémy a komunikace.....</i>	<i>15</i>
2. 2 <i>Funkcionální diferenciaci.....</i>	<i>17</i>
3. NIKLAS LUHMANN: EKOLOGICKÁ KOMUNIKACE.....	19
3. 1 <i>Systém a prostředí.....</i>	<i>19</i>
3. 2 <i>Rezonance.....</i>	<i>22</i>
3. 3 <i>Funkční systémy.....</i>	<i>24</i>
3. 4 <i>Chybějící celek.....</i>	<i>26</i>
4. KRITIKA LUHMANNOVA POJETÍ.....	28
4. 1 <i>Dorozumění mezi systémy?.....</i>	<i>28</i>
4. 2 <i>Politický systém a environmentální hnutí.....</i>	<i>30</i>
5. TEORIE RIZIKOVÉ SPOLEČNOSTI.....	32
5. 1 <i>Moderní riziko.....</i>	<i>32</i>
5. 2 <i>Vztah k Luhmannově teorii.....</i>	<i>34</i>
ZÁVĚR.....	37
SUMMARY.....	39
POUŽITÁ LITERATURA.....	40

Úvod

K tématu mé bakalářské práce mě přivedl zájem o problematiku ohrožení životního prostředí, na kterou lze bezpochyby nahlížet mnoha různými a často úplně protichůdnými způsoby. Řekl bych, že dosáhnout přínosné diskuse o ní je obtížné, protože se zde pokaždé nevyhnutelně řeší mnoho otázek najednou: jaký je vztah společnosti (kultury) a přírody, jakou úlohu má zprostředkovanost vědění, praktická otázka „co dělat?“ atd. Takový zmatek podporuje spíše unáhlené a dogmatické postoje. Sociologie, aniž by si nárokovala univerzální platnost svých zjištění, by snad mohla být jedním z vhodných prostředků, jak vnést do celé věci o trochu více světla. Nikoli, aby nám konečně prozradila „co dělat“, nýbrž aby důkladněji popsala sociální podmínky, v nichž problémy životního prostředí vznikají a jsou předmětem těchto sporů.

Jedním ze zajímavých příspěvků sociologie v tomto ohledu je kniha Niklase Luhmanna *Ekologická komunikace*. Ačkoli je psána na první pohled nesrozumitelným způsobem (což je ostatně Luhmannovi obvykle vytýkáno), obsahuje podle mého soudu řadu podnětných myšlenek. Na rozdíl od jiných sociologických zpracování tématu, kupříkladu teorie rizikové společnosti Ulricha Becka, rovněž není tak široce známa. Možná nejvíce odrazujícím prvkem je u Luhmannovy práce její přímá návaznost na autorovu teorii sociálních systémů, která vytváří (pro někoho značně radikální a nepřijatelné) předpoklady rozvíjené v *Ekologické komunikaci*. Toto „slabé místo“ ovšem může být chápáno i jako výhoda: v tom smyslu, že systémová teorie Luhmannovi dovoluje uchopit ekologické problémy poněkud jinak, než jsme zvyklí.

Cílem mé bakalářské práce je proto na prvním místě představit základní linii Luhmannovy argumentace týkající se problémů životního prostředí. Dalším krokem v uspořádání práce je uvedení Luhmannova stanoviska do kontextu ostatní sociologické literatury, které činím dvojím směrem. Zaprvé se věnuji některým sociologickým komentářům a kritikám vztahujícím se k *Ekologické komunikaci*, zadruhé pak také připomínám již zmiňovanou teorii Ulricha Becka a poukazuji na souvislost této teorie s Luhmannovým pojetím. Obě tyto kontextualizace krouží okolo ústřední otázky nastolované Luhmannem: jak ovlivňuje funkcionální diferenciaci moderní společnosti její schopnost čelit ekologickému ohrožení.

Uvedením do problematiky je první kapitola, kde krátce shrnuji historii ekologického tématu a různé způsoby jeho sociologické reflexe. Druhá kapitola poté nastiňuje nezbytné pojmové minimum Luhmannovy teorie sociálních systémů a tvoří tak jistou přípravu ke třetí kapitole, v níž se již zabývám Luhmannovou *Ekologickou*

komunikací. Ve čtvrté kapitole se věnuji vybraným kritickým reakcím a dalším rozvinutím, kterých se Luhmannova studie dočkala. Poslední, pátá kapitola obsahuje kromě základního vysvětlení teorie rizikové společnosti Ulricha Becka také určité srovnání Beckova a Luhmannova pojetí funkcionální diferenciace moderní společnosti.

1. Sociologie a problémy životního prostředí

Vztah společnosti k životnímu prostředí doznává od 60. let minulého století podstatných změn přinejmenším v tom ohledu, že degradace životního prostředí začíná být považována za stále naléhavější společenský problém. Studie *Meze růstu* (1972) manželů Meadowsových byla jen prvním z celé řady vědeckých upozornění na skutečnost, že společenský rozvoj se postupně blíží hranicím únosné kapacity životního prostředí. Z přírodovědného hlediska mají problémy životního prostředí, zjednodušeně řečeno, dvě základní „objektivní“ příčiny: zvyšující se spotřební nároky a narůstající lidskou populaci [Mezřický 2005]. Termín „problémy životního prostředí“ tudíž odvozeně vymezím pro potřeby této práce jednoduše jako *nepříznivé změny v životním prostředí spojené s lidskou činností* (např. výbuchy sopek či zemětřesení, pokud nejsou vysvětlovány lidskou činností, do této kategorie nepatří). Uvedená definice v sobě již vlastně obsahuje nejdůležitější neshody doprovázející problémy životního prostředí: Kdo stanoví, jaké změny jsou nepříznivé a jaké ne? Jak si můžeme být jistí příčinami? V tomto smyslu se jedná, vedle přírodovědecké, rovněž o záležitost bytostně sociální, zahrnující definování, vyjednávání a rozdílné hodnotové orientace [Beck 2004].

Vznik environmentálních hnutí, nevládních organizací, politických stran „zelených“, mezinárodních iniciativ pro ochranu životního prostředí atd. – to vše svědčí o stoupající pozornosti věnované tomuto tématu. Tyto a další aktivity se shodují ve svém úsilí o určitou nápravu dosavadního nepříznivého vývoje, ovšem liší se mezi sebou ve způsobu, jakým chtějí požadované změny dosáhnout. Podle filosofa Erazima Koháka [1998: 110–111] můžeme v rámci tzv. environmentální etiky rozlišovat mezi strategiemi subjektivizace a objektivizace. Subjektivizační strategie nacházejí důvody ekologické krize v lidském rozhodování (pro konzumerismus, odcizení se od přírody apod.), nápravu potom hledají v obnovení narušeného vztahu člověka k přírodě a hodnotách osobní ekologické zodpovědnosti. Objektivizační strategie oproti tomu zdůrazňují inherentní konflikt mezi společností (kulturou) a přírodou, a namísto nové etiky proto volají po „systémových“, technických opatřeních reflektujících neudržitelnost současného stavu.

Ve společenských a humanitních vědách byl ohlas na ekologické problémy značný a v mnoha disciplínách podnítil založení specifických oblastí a podoborů zabývajících se otázkami životního prostředí. Tato reflexe probíhala uvnitř filosofie

(promýšlením zmíněné environmentální etiky), ekonomie (např. kritikou jednostranného pojetí ekonomického růstu), práva či teologie [Keller 1997: 115–116]. Sociologická reflexe ovšem byla podle mínění samotných sociologů [Lidskog 2001: 114; Keller 1997: 115] (možná nikoli tak překvapivě) nepatrná. Jako by sociologie neměla, co k problémům životního prostředí říci. Svým původem spjatým s problémy průmyslové společnosti 19. století, ve které byl převažující vztah k životnímu prostředí téměř přesně opačného charakteru (spočívající v překonání tlaku prostředí industrializací), sociologie nebyla na změněné podmínky ekologického ohrožení zjevně připravena. Do té doby sociologie předpokládala, že ovládnutí prostředí je pouze jedním ze způsobů, jakými se moderní společnost zbavuje svých tradičních omezení (tj. zejména materiálního nedostatku), a tuto skutečnost nijak neproblematizovala [Keller 1997: 9].

Přesto se přibližně od začátku 80. let minulého století se zpožděním pomalu objevují první sociologické práce zaměřené na problémy životního prostředí. Rozličná uchopení tohoto tématu poté postupem času krystalizují do dvou zásadně odlišných metodologických přístupů, o nichž referuje ve svém přehledovém článku Rolf Lidskog [2001] jako o „environmentálním realismu“ a „environmentálním konstruktivismu“.

Environmentální realismus kritizuje tradičně pojímanou sociologii (vycházející z klasiků Webera a Durkheima) pro její antropocentrické přehlížení životního prostředí a nahrazuje toto údajné opomenutí svým zájmem o „ekologický základ“ společnosti. Hlavním požadavkem environmentálního realismu je tak zahrnutí přírodovědných (biologických, fyzikálních a ekologických) proměnných do sociologické analýzy. Výsledkem by měl být celistvější pohled na společnost, nedovolující ji chápat coby nezávislou na prostředí, k čemuž podle autorů vycházejících z environmentálního realismu vede ve svých důsledcích tradiční sociologická perspektiva. Mezi představitele tohoto (v sociologii spíše minoritního) směru patří především zakladatelé tzv. environmentální sociologie Američané William R. Catton a Riley Dunlap Jr. [Lidskog 2001: 116–117].

Druhý směr, environmentální konstruktivismus, se od sociologické tradice takto neodvrací a k přírodovědným poznatkům si zachovává určitou skepsi. Upozorňuje na kontextualitu, nejistotu a proměnlivost toho, co může být bráno jako vědecky potvrzený fakt. Problémy životního prostředí se snaží ukázat jako sociálně konstruované a zprostředkované: společnost se s nimi zřídka setkává přímo (viditelně, hmatatelně), mnohem častěji se o nich dozvídá ve formě rizik, tj. nebezpečných událostí, které zatím

nenastaly. Úkolem sociologie je podle environmentálního konstruktivismu zkoumat sociální procesy definování problémů životního prostředí, nikoli na základě nezpochybnitelných přírodovědných údajů kritizovat společnost, jak to činí environmentální realismus. Důležitými autory značně širokého, vnitřně diferencovaného směru environmentálního konstruktivismu jsou např. Ulrich Beck, John Hannigan, Steven Yearley a rovněž Niklas Luhmann [Lidskog 2001: 117–119].

Nemělo by se zapomínat, že předmětem sociologických studií bývá kromě samotných problémů životního prostředí také celá řada s nimi souvisejících dílčích témat. Typicky se jedná o problematiku nových sociálních hnutí zaměřených na ekologii či environmentálně orientované proměny životního způsobu. Druhým zmiňovaným tématem se například dlouhodobě zabývá česká socioložka Hana Librová.

Příspěvky Niklase Luhmanna a Ulricha Becka, jimž se věnuji ve své bakalářské práci, se liší od převážné části sociologické literatury tím, že ekologické ohrožení tematizují v rámci obecněji koncipovaných sociologických teorií: Niklas Luhmann ve své teorii sociálních systémů, Ulrich Beck ve své teorii rizikové společnosti, respektive reflexivní modernizace. Problémy životního prostředí jsou zde tudíž ve výsledku promyšleny na pozadí rozsáhlejšího (koherentnějšího) popisu soudobé moderní společnosti. Oběma autorům tyto teorie umožňují položit stejnou základní otázku po vztahu mezi uspořádáním moderní společnosti a připraveností společnosti tyto naléhavé problémy řešit.

2. Niklas Luhmann: systémová teorie

Porozumění sociologickému uchopení ekologických problémů u Niklase Luhmanna¹ předpokládá jistou obeznámenost s autorovou obecnou teorií společnosti. V Luhmannově případě je teorií společnosti míněn soudržný pojmový rámec, v němž mohou být jednotlivá dílčí témata (zde ekologické sebeohrožení moderní společnosti) promyšlena. Jejich rozbor samozřejmě do značné míry odpovídá výchozí teorii: ta určuje, jaké aspekty problému budou zviditelněny a jaké naopak zůstanou ponechány stranou. Myslím, že je dobré to mít na paměti zvláště, pokud se jedná o Luhmannovu teorii, která se hlásí k systémové perspektivě.

Vyčerpávajícím způsobem představit Luhmannův složitý teoretický aparát (sám Luhmann [2006: 11] jej nazývá „labyrintem“), nehledě k jeho zdrojům a inspiracím, by si žádalo rozsáhlou samostatnou práci.² Omezím se tudíž jen na stručné objasnění základních pojmů – systému, komunikace, autopoiesis, funkcionální diferenciaci – používaných v následujících kapitolách.

2. 1 Sociální systémy a komunikace

Luhmann navazuje na teoretické úsilí svého předchůdce Talcotta Parsonse, i když ve výsledku se Luhmannova koncepce od Parsonsovy dosti liší. Jedním z jejich společných charakteristik je přijímání podnětů z obecné teorie systémů.³ To se projevuje v užívání pojmu systému pro popis určitého celku (společnosti) neredukovatelného na prostý součet jeho částí [Šubrt 2007: 72]. Luhmann hovoří o systémech ve spojitosti s dvojí konstitutivní diferencí: systém/prostředí a prvek/vztah. Systémy se „konstituují a udržují skrze vytváření a udržování diference vůči prostředí a používají své hranice

¹ Niklas Luhmann se narodil v roce 1927 v Lüneburgu. Vystudoval právo na univerzitě ve Freiburgu (1946–1949), poté byl zaměstnán ve státní správě. Současně se zajímal o sociologii a filosofii. Na začátku 60. let absolvoval studijní pobyt na Harvardu, kde se setkal s nejnvlivnějším sociologem té doby Talcottem Parsonsem, hlavním představitelem strukturního funkcionalismu. Od něj také přejal myšlenku obecné sociální teorie a jejího rozpracování v podobě teorie sociálních systémů. V roce 1968 byl jmenován profesorem sociologie na univerzitě v Bielefeldu, na níž setrval až do svého penzionování. Je autorem mimořádně rozsáhlého díla věnovaného teorii sociálních systémů a analýzám jednotlivých funkčních systémů moderní společnosti (politického, ekonomického, vědeckého, uměleckého atd.). Publikoval rovněž knihy zabývající se fenoménem lásky, ekologickými problémy nebo úlohou masmédií. Niklas Luhmann zemřel v roce 1998.

² Své pojetí systémové teorie Luhmann podrobně vyložil v knize *Soziale Systeme*, která byla přeložena do češtiny [2006]. Co se týká sekundární literatury, dobrý přehled o Luhmannově sociologii podává Jiří Šubrt [2007].

³ „Obecná teorie systémů, jejíž zrod je spojen se jménem Ludwiga von Bertalanffyho, se formovala od třicátých let 20. století, a to nejprve na půdě biologie. Záhy se však přeměnila na univerzální vědeckou metodologii, jež může být využitelná nejen v přírodních vědách, ale i ve vědách zaměřených na člověka a společnost“ [Šubrt 2007: 71].

k regulování této diference“ [Luhmann 2006: 29]. Diference mezi prvky a vztahy (uvnitř systému) je neméně důležitá, neboť jedno bez druhého nemůže existovat [ibid.: 34]. Prvky (tj. pro systém dále nerozložitelné jednotky) mohou vznikat jen s využitím a v rámci systémových vztahů mezi nimi, což platí i naopak. Systémy tak označují „přínejmenším soubory vztahů mezi prvky“ [ibid.: 37].

Systémová teorie, zdůrazňuje Luhmann, by neměla být chápána jako pojmová ekvilibristika, nýbrž jako teorie vztahující se k reálnému světu. Luhmannovy úvahy se zakládají na předpokladu, že „systémy existují“ [ibid.: 25]. Sociální systémy, které jsou předmětem sociologického zájmu, se objevují ve formě interakčních, organizačních a společenských systémů. Luhmann se ve svých analýzách, včetně *Ekologické komunikace*, zabývá především nejobsáhlejšími z nich: společenskými systémy (společnostmi).

Společnost samotnou definuje Luhmann [1989: 7] coby „všezahrnující sociální systém vzájemně k sobě vztažených komunikací“. V tomto místě je nezbytné se zastavit u dalšího klíčového pojmu – komunikace. Prvky sociálních systémů nejsou v Luhmannově pojetí aktéři (jednotliví lidé) či jejich jednání, nýbrž jednotlivé komunikace. Komunikace současně nemohou být beze zbytku připsány aktérům. Představují samostatné jednotky vytvářené selektivním procesem skládajícím se z výběru informace, výběru způsobu sdělení, přijetí/odmítnutí komunikace a porozumění. Úspěšná komunikace je, jak vidno, spíše nepravděpodobná a právě tento moment má rozhodující vliv na uspořádávání sociálních systémů. Komunikaci činí sociální systémy pravděpodobnější tím, že umožňují její navázání na struktury již proběhlých komunikací [Šubrt 2007: 87].

Sociální systémy a principy jejich fungování Luhmann dále popisuje koncepty sebereference a autopoiesis. Sebereference znamená obecně schopnost systému „nastolit vztahy k sobě samému a diferencovat tyto vztahy oproti vztahům ke svému prostředí“ [Luhmann 2006: 26]. Sociální systémy se ve svých operacích (komunikacích) orientují na sebe samé: komunikace se vztahují k jiným komunikacím, např. očekávaným odpovědím. Jak to vyjadřuje Max Miller [1994: 104], nacházíme zde „komunikaci o komunikaci“. V této souvislosti Luhmann užívá pojem sebereferenční (či operativní) uzavřenosti systémů. Sociální systémy jsou tvořené komunikací a vše ostatní (co není komunikace) pro ně tudíž představuje systémové prostředí.

Autopoiesis má význam blízký sebereferenci, ovšem týká se reprodukce sociálních systémů v čase. Jedná se o to, že sociální systémy kontinuálně vytvářejí samy

sebe, své prvky, s pomocí struktury svých stávajících prvků. Všechny prvky autopoietických systémů jsou tak zároveň produkty těchto systémů [Luhmann 1989: 143]. Tím nemá být řečeno, že struktury autopoietických systémů jsou neměnné. Autopoiesis naopak zachovává strukturální otevřenost systémů, tj. možnost změny [Šubrt 2007: 85].

2. 2 Funkcionální diferenciace

Ve vývoji společenského systému od archaických dob až po současnost Luhmann rozlišuje tři základní způsoby, jakými byl postupně vnitřně diferencován: segmentárně (místně), stratifikačně a funkcionálně. Moderní společnost se podle Luhmanna objevuje s přechodem od stratifikační k funkcionální diferenciaci. Od svých předchůdkyň se moderní společnost liší zejména absencí centra, okolo něhož by mohla být organizována. V stratifikačně diferencované společnosti plnila tuto úlohu centralizovaná politická moc. Funkcionálně diferencovaná společnost se namísto toho vyznačuje rozvojem a relativním osamostatněním svých částí v podobě tzv. funkčních systémů (ekonomiky, politiky, práva, náboženství, umění atd.) [Šubrt 2007: 98–100].

Vznik funkčních systémů je podmíněn ustavením symbolicky generalizovaných médií jako jsou např. peníze v rámci ekonomického systému. Média slouží ke stabilizaci komunikací vztahujících se k dané funkcionální oblasti (zvyšují pravděpodobnost úspěšné komunikace). Děje se tak pomocí zjednodušení komunikace schématem binárních kódů: v ekonomickém systému platit/neplatit, v politickém systému mít moc/nemít moc atd. [Šubrt: 2007: 102]. Média a binární kódy konstituují operativní uzavřenost funkčních systémů a tím vytváří neměnnou systémovou identitu. Změně naopak podléhají programy, což jsou kritéria přiřazování hodnot binárních kódů. Jestliže je například vůdčí diferencí politického systému mít moc/nemít moc, tak programy se rozumí mechanismy, skrze něž může být moc nabývána [Luhmann 1989: 86]. Programy oproti médiím a kódům zajišťují otevřenost funkčních systémů vůči jejich prostředí, mohou se měnit podle vnějšího ovlivnění.

Funkční systémy považuje Luhmann za svébytné sociální systémy (dílčí systémy) nacházející se ve sdíleném sociálním prostředí. Jako všechny sociální systémy jsou i funkční systémy seberefrenční a autopoietické. Například ekonomiku tudíž Luhmann pojímá coby autopoietický systém vzájemně k sobě vztažených plateb – komunikací usměřňovaných médii peněz.

Moderní společnost je z Luhmannova hlediska stále více diferencovaným systémem. Diferenciace probíhá rovněž uvnitř jednotlivých funkčních systémů (např. specializací ve vědě). Přesto Luhmann nepokládá takový vývoj za jediný představitelný a nezvratný. Komunistické režimy v Evropě například znamenaly (byť dočasné) snížení úrovně společenské diferenciace skrze politickou kontrolu ostatních funkčních oblastí [ibid: 109]. Luhmann pouze konstatuje, že dosavadní vývoj jde směrem stupňování funkční diferenciace. Popisovat evidentní stav věcí je jediné, co mohou v tomto ohledu sociální vědy dělat. Budoucnost se neřídí nějakými zákonitostmi, zůstává vždy otevřená [Šubrt 2007: 97].

V tomto (zde jen stručně načrtnutém) kontextu svých úvah se Luhmann zabývá také problémy životního prostředí. Spolu s představením Luhmannovy tematické analýzy se v následující kapitole budu věnovat i dalším stránkám systémové teorie, relevantním ve vztahu mezi společností a životním prostředím.

3. Niklas Luhmann: ekologická komunikace

K otázce problémů životního prostředí se Niklas Luhmann explicitně vyjádřil v knize *Ökologische Kommunikation*⁴ poprvé vydané v roce 1986. Důsledně zde používá koncepty systémové teorie, které mu umožňují formulovat tuto otázku značně neobvyklým způsobem. Za spíše zjednodušující považuje dosavadní diskusi, kde je akcentována morální stránka věci (např. návrhy environmentální etiky) bez uvážení dalších souvislostí. Jestliže nechceme zůstat jen u morálních apelů, je podle Luhmanna třeba vyvinout teoretický rámec pro vztah mezi moderní společností a životním prostředím. Luhmannovým cílem tak je „rozpracovat, jak společnost reaguje na problémy životního prostředí, nikoli jak by měla či musela, pokud by chtěla svůj vztah k životnímu prostředí zlepšit“ [Luhmann 1989: 133]. Jedná se v první řadě o to, jak jsou problémy životního prostředí rozpoznávány a jak nacházejí (nebo nenacházejí) ve společnosti odezvu.

Obdobně jako celá Luhmannova systémová teorie pracuje i teorie ekologické komunikace s mnoha specifickými pojmy a vztahy mezi nimi. V následujícím textu podávám výklad Luhmannova stanoviska obsaženého v *Ekologické komunikaci*; souvisejícímu pojmu rizika se věnuji v 5. kapitole.

3. 1 Systém a prostředí

Téma ekologického ohrožení společnosti Luhmann nepovažuje za dosud úplně neznámé. Minulé společnosti byly rovněž nuceny určitým způsobem řešit vliv své činnosti na životní prostředí, např. omezováním počtu domácích zvířat kvůli zachování ostatních zdrojů obživy. Nový charakter soudobého ekologického ohrožení je však dán intenzitou komunikace o těchto problémech, kdy je společnost „znepokojena jako nikdy předtím“ [Luhmann 1989: 1]. Dochází k posunu od „běžných starostí“ k obavám z globální ekologické katastrofy.

Sociologie byla tímto vývojem posledních dvaceti let (tj. od šedesátých let minulého století) zastižena v takové vnitřní situaci, že nedokázala nic jiného než pouze konstatovat odpovědnost společnosti. Historicky se sociologie formovala tak, že se zaměřila na určitou část reality, ať už byla definována coby oblast sociálních faktů (Durkheim), sociálních forem (Simmel) nebo sociálního jednání (Weber). Přírodní jevy

⁴ S podtitulem *Kann die moderne Gesellschaft sich auf ökologische Gefährdungen einstellen?* (Může se moderní společnost přizpůsobit svému vystavení ekologickému nebezpečí?).

byly analogicky ponechány přírodním vědám. Problém vztahu mezi společností a životním prostředím ukazuje, že sociologii chybí prostředky vhodné k uchopení témat vymykajících se tomuto omezení. Výsledkem teoretických nedostatků (a jejich zastřením) je přechod sociologie ke kritice společnosti opírající se o morální přesvědčení těch, kteří vystupují proti ekologickým rizikům [ibid.: 5].

Luhmann poukazuje na základní paradox převažující části ekologické diskuse spočívající ve snaze myslet vztah společnosti a životního prostředí jako jednotu (ekologického spojení) a *současně* diferenci (tuto jednotu rušící) [ibid.: 5–6]. Systémová teorie svým pojetím difference systému a prostředí namísto toho představuje jednoznačný náhled: systémy se vydělují z prostředí právě tím, že rozlišují mezi sebou a prostředím.⁵ Prostředí je v tomto smyslu vše, co není systém, a tvoří horizont možných pozorování systému. „Jednota“ prostředí je vždy jen určitou jeho částí, která je takto definována systémem. Přijetí konstitutivní difference systém/prostředí znamená podle Luhmanna rozchod s klasickou tradicí myšlení vycházející z *jednoty* světa, kde je společnost menším celkem uvnitř většího celku (světa). Výchozím bodem systémové teorie je naopak *difference* [ibid: 6]. Luhmann vyjadřuje svou pozici takto: „Přesněji řečeno, tématem sociologického zkoumání [v *Ekologické komunikaci*, M. S.] není společenský systém, ale spíše *jednota difference společenského systému a jeho prostředí*. Jinými slovy, tématem je svět jako celek nahlížený skrze systémovou referenci společenského systému“ [ibid.: 7].

Společenský systém (společnost) operuje na základě komunikace a tímto se diferencuje ze svého prostředí. Uzavřenost společenského systému je tudíž dána specifickým způsobem jeho činnosti: prostředím je pro systém vše, co neoperuje na základě komunikace. Z toho také vyplývá, že jedině skrze svou komunikaci může reagovat na změny v prostředí. Společnost může komunikovat vždy jen *o* prostředí, nikoli *s* prostředím [Bednarz 1989: xii–xiii]. Tím samozřejmě nemá být řečeno, že systémy jsou na prostředí nezávislé. Vazba k němu naopak představuje zásadní podmínku jejich existence [Šubrt 2009: 48]. Ekologické ohrožení se týká (vedle jednotlivých lidí a díky nim) i komunikace uvnitř společenského systému.

⁵ Nejpozději na tomto místě je nezbytné učinit poznámku o termínech *environment* (v anglickém překladu) a *Umwelt* (v původním německém vydání). Čeština v jejich překladu rozlišuje mezi *prostředím* a *životním prostředím*. Výraz *prostředí* používám tam, kde se jedná o pojem systémové teorie (prostředí systému). *Životní prostředí* odkazuje k ekologickému pojetí: jedná se o „soubor veškerých činitelů, se kterými přichází do styku živý subjekt [...] a podmíněk, kterými je obklopen“ [Máchal, Husták 2001: 46]. *Prostředí* v systémové teorii zahrnuje mimo jiné také *životní prostředí*.

V kontextu problémů životního prostředí jsou důležité dva pojmy Luhmannovy obecné teorie sociálních systémů, komplexita a autopoiesis. Komplexitou Luhmann označuje míru složitosti uspořádání (respektive nepropojenosti jednotlivých prvků), ať již systému nebo prostředí. Obecně platí, že komplexita prostředí je vždy o mnoho vyšší než komplexita systému, který svým pozorováním komplexitu prostředí redukuje [Luhmann 1989: 12]. Redukcí komplexity jsou určité selektivní vztahy k prostředí (vybrané z více dostupných možností) realizovány a ostatní zůstávají (prozatím) nevyužity [ibid.: 143–144]. Omezené vnímání prostředí skrze redukci komplexity je vlastně podmínkou toho, aby systém mohl na dění v prostředí určitým způsobem reagovat. Čím více složitějším (více komplexním) se systém stává, tím více různých vztahů může navazovat se svým prostředím. Zároveň se tím stává otevřenějším (citlivějším) vůči změnám v prostředí [ibid.: 12–13]. Na druhé straně ovšem potíže způsobuje samotná zvyšující se komplexita systému a její důsledky: takovým případem je i situace moderní společnosti. Komplexita moderní společnosti je zřetelně ambivalentní povahy, neboť společenskou odpověď na ekologické ohrožení umožňuje a současně jí brání. Snaha řešit problémy životního prostředí povede pravděpodobně k nárůstu vnitřní komplexity společnosti, neboť si vyžádá další diferenciaci společenského systému. Tím méně pravděpodobnou se potom zdá být možnost koordinovaného, jednotného řešení ekologických problémů [Šrubař 2002: 275].

Autopoiesis jako způsob reprodukce sociálních systémů uvádí Luhmann do protikladu s myšlenkou, že systémy jsou „evolučním tlakem“ nuceny k adaptaci. Podle této představy společnost, když to bude nezbytné, rozpozná důsledky svého působení na životní prostředí a změní své směřování. Namísto toho v Luhmannově koncepci prostředí sice podporuje a omezuje existenci systému, ale tato odkázanost nijak nezaručuje, že systém vždy dokáže svůj vztah k prostředí dostatečně upravit. Stejně tak je možný opak: systém může zaniknout, protože není schopen uvést svojí strukturu do souladu s prostředím [Luhmann 1989: 13]. Autopoietické systémy vytváří své prvky s pomocí soustavy svých stávajících prvků v časové návaznosti. I když v prostředí dochází k nebezpečným změnám, reakce systému je stále omezená možnostmi, jež v sobě obsahuje jeho (v minulosti vzniklá) struktura. Kromě toho jsou autopoietické systémy zaneprázdněny spíše nejbližšími událostmi než perspektivou vzdálenější budoucnosti: „Hlavním cílem autopoietických systémů je pokračování autopoiesis bez ohledu na prostředí. Příští krok v tomto procesu je pro ně typicky důležitější než starost

o budoucnost, která by byla samozřejmě nedosažitelná, pokud by autopoiesis nepokračovala“ [ibid.: 14].

3. 2 Rezonance

Ekologickou komunikaci Luhmann definuje jako „*veškerou komunikaci o životním prostředí snažící se dosáhnout změny ve strukturách komunikativního systému, kterým je společnost*“ [Luhmann 1989: 28]. Důležité je, aby se problémy životního prostředí staly předmětem takové komunikace ve společnosti. Může docházet k závažným technickým haváriím nebo postupnému zhoršování základních ekologických podmínek pro život, ale dokud tyto události nejsou předmětem komunikace, žádné změny ve společnosti nemohou nastat [ibid.: 28–29]. Luhmann jistě nepopírá, že takové problémy existují. Pokud ovšem uvažujeme o (moderní) společnosti, musíme vždy počítat s omezeními ekologické komunikace. Společnost může reagovat na změny v prostředí jedině pomocí svých dosažitelných komunikativních prostředků.

Luhmann se v tomto smyslu věnuje úloze jednotlivých aktérů, u nichž mnozí autoři environmentalistické literatury spatřují naději v podobě vzniku nového „ekologického vědomí“ (ať už jím rozumíme cokoli). Luhmann se zde dotýká jedné ze stěžejních tezí své systémové teorie: rozdílu mezi individuálním vědomím a komunikací. Aktéři jako takoví nejsou součástí sociálního systému, nýbrž patří do jeho prostředí (zahrnujícího vše, co není komunikace), přesněji řečeno, „přísluší k sociálnímu systému pouze určitým typem jednání“ [Šubrt 2009: 52]. Luhmann v případě problémů životního prostředí vymezuje vztah vědomí a komunikace tím, že ne všechny obsahy „ekologického vědomí“ se mohou stát předmětem komunikace ve společnosti. Při „spouštění procesů sociální komunikace“ [Luhmann 1989: 30] jsou aktéři omezeni strukturálními podmínkami určujícími, jaké jsou možnosti vést úspěšnou, nepřerušovanou komunikaci.⁶ Z těchto důvodů Luhmann neočekává, že by samotné „ekologické vědomí“ mohlo způsobit výraznější společenskou změnu. Bylo by realističtější nahlížet na tento vztah spíše obráceně: sociální komunikace o problémech životního prostředí přispívá k rozšíření individuálního povědomí o nich [ibid.: 30].

⁶ V Luhmannově systémové teorii je komunikace operací sociálních systémů, nikoli aktérů. Nicméně snaha aktérů o vzájemnou komunikaci iniciuje diferenciaci sociálních systémů coby svébytné sociální reality, viz např. [Šrubař 2002: 270].

Klíčovým pojmem, který Luhmann používá v *Ekologické komunikaci* pro zachycení komplikovanosti reakce společnosti na problémy životního prostředí, je tzv. rezonance. Vyjadřuje jím to, že potenciál komunikativních reakcí společnosti vždy závisí na její struktuře [ibid.: 145]. Rezonance tudíž označuje komunikativní odezvu uvnitř společenského systému na dění v prostředí, která není samozřejmá, nýbrž do značné míry nepravděpodobná.

Luhmann shledává základním problémem skutečnost, že ekologické ohrožení vyvolává uvnitř moderní společnosti rezonance příliš málo a zároveň příliš mnoho. Příliš malá rezonance je způsobena výše popsaným selektivním vztahem společnosti k prostředí a vedle toho úzce souvisí s diferenciací společnosti do jednotlivých funkčních systémů. Podle Luhmanna totiž společnost nemůže na ekologické ohrožení reagovat jednoduše *jako celek*. Nejdůležitější sociální komunikace probíhá v rámci jednotlivých funkčních systémů: jedině skrze ně může společnost na problémy životního prostředí účinně reagovat [Bednarz 1989: xiii–xiv]. Funkční systémy ovšem mají, stejně jako celý společenský systém, omezenou „rezonanční kapacitu“ [Luhmann 1989: 115]. Důvodem je to, že své operace řídí rovněž selektivně: ve smyslu oddělování toho, co patří a nepatří do jejich funkcionální oblasti.⁷ Koncept příliš malé rezonance se tudíž váže k vnějším hranicím celého společenského systému. Pouze některé události v prostředí mohou „proniknout“ do společenského systému ve formě komunikace o nich a takto být dále zpracovány funkčními systémy. Tato otázka, i když samozřejmě jinak formulovaná, tvoří svým způsobem podstatu běžné společenské diskuse o ekologickém ohrožení. Reakce společnosti na problémy životního prostředí se z tohoto pohledu jeví jako nedostatečná [Luhmann 1989: 116].

Druhá část problému, tj. příliš mnoho rezonance uvnitř společnosti, byla podle Luhmanna naopak doposud přehlížena. Pokud se problémy životního prostředí stanou předmětem komunikace ve společnosti a jsou zaregistrovány jednotlivými funkčními systémy, ještě to neznamená, že jejich řešení bude bez obtíží. Limitujícím faktorem je zde vzájemné ovlivňování a závislost (interdependence) mezi funkčními systémy. Jestliže například politický systém vytváří ekologicky prospěšná opatření, je třeba <počítat (mimo jiné) s ekonomickými důsledky, které zpětně ovlivní politický systém, např. ztrátou voličů u vládnoucích stran. Všechny důsledky těchto vazeb mezi funkčními systémy se však v zásadě nedají předvídat, dokážeme je popsat až ve chvíli, kdy se, většinou neočekávaně, objevují. Jejich trvalou přítomnost je možné považovat

⁷ Více o tomto dále na str. 25.

za charakteristickou pro komplexní moderní společnost [ibid.: 119]. Problémy životního prostředí tak vyvolávají (nebo by spíše vyvolávaly) příliš mnoho rezonance tím, že razantní změny v určitém dílčím systému společnosti vždy nepředvídatelně ovlivňují jeho sociální okolí (jiné dílčí systémy). Systémové reakce na dění ve vnitřním prostředí společenského systému jsou současně pravděpodobnější než reakce na dění v prostředí vnějším [ibid.: 118].

Luhmann z této pozice kritizuje radikální ekologicky orientované požadavky (např. environmentálních hnutí), které neberou v potaz složitost systémových vazeb v rámci společnosti. Jednostranné návrhy řešení nepostihují situaci moderní společnosti dostatečně komplexně [Šubrt 2009: 61]. Soudobé podmínky funkcionální diferenciaci podle Luhmanna neumožňují centrální řízení či koordinaci jednotlivých funkčních systémů. Každá snaha o (politické) řešení ekologického ohrožení, pokud nemá vznášet vůči společnosti nesplnitelné nároky, by měla reflektovat důsledky jednotlivých rozhodnutí v této perspektivě [Luhmann 1989: 120].

3. 3 Funkční systémy

Hledisko funkcionální (systémové) diferenciaci představuje pro Luhmanna, vedle difference systém/prostředí, druhý základní výchozí bod analýzy možností společnosti reagovat na ekologické ohrožení. Jednotlivé funkční systémy moderní společnosti jsou v Luhmannově pojetí navzájem rovnocenné a nezastupitelné, neboť činnost každého z nich závisí na plnění příslušných funkcí ostatními systémy. Politický systém se tak například neobejde bez fungujících systémů ekonomiky a práva: účinnost politických rozhodnutí je podmíněna zachováním specifických prostředků těchto systémů [Luhmann 1989: 90]. Každý systém v tomto smyslu získává autonomii, přičemž seberefrenční (operativní) uzavřenost funkčních systémů je dána jejich zaměřením.

Jak bylo uvedeno, řešení problémů životního prostředí je omezené tím, do jaké míry nacházejí tyto problémy u funkčních systémů společnosti rezonanci, tj. do jaké míry zde mohou ovlivnit vnitřní systémovou komunikaci. Z tohoto důvodu považuje Luhmann za nezbytné blíže popsat strukturu konkrétních systémů. V *Ekologické komunikaci* se takto odděleně věnuje systémům ekonomiky, práva, vědy, politiky, náboženství a vzdělání. Vybrané systémy se dotýkají ekologického tématu nejvíce, jelikož se od nich obecně očekává určitý příspěvek k řešení tohoto problému.

U všech zmíněných systémů nachází Luhmann podobnost v jejich konstituci, která je prvotně založena na médiích, kódech a programech usměrňujících komunikaci. Média jako peníze (ekonomika), moc (politika), pravda (věda) nebo zákony (právo) a s nimi spojené binární kódy (platit/neplatit, mít moc/nemít moc, pravda/nepravda, legální/nelegální) vyjadřují funkcionální zaměření systémů a nepodléhají změně (alternativou je pouze zánik samotného funkčního systému). Ve své komunikaci jsou systémy omezeny na tyto média a kódy, z čehož vyplývá jejich netečnost ke komunikaci vyjádřené jiným způsobem, např. kódováním jiného systému. Díky vzájemné odkázanosti se systémy sice ovlivňují, ovšem jejich komunikace jsou v zásadě navzájem nepřeložitelné. Systémy si tímto způsobem osvojují jistou schematizaci světa: optikou jejich pozorování jsou příslušné binární kódy, které jim zároveň brání vidět to, co takovému rozdělení neodpovídá [Šubrt 2009: 51]. Například vědecký systém může na něco pohlížet jako na pravdivé/nepravdivé, ale už nikoli jako na krásné nebo ošklivé.

Podstatné je, že kódy a programy jednotlivých systémů tvoří pro ekologickou komunikaci „dvojitý filtr“ [Luhmann 1989: 116]: aby získala systémovou relevanci, musí být vyjádřena odpovídajícím způsobem. Lépe se to snad ozřejmí na Luhmannově popisu omezených možností rezonance v ekonomickém a politickém systému.

Soudobá kapitalistická ekonomika je podle Luhmanna uzavřeným sebereferečním systémem plateb (komunikačních aktů probíhajících s pomocí média peněz). Regulace plateb mechanismem cen není primárně záležitostí vnější kontroly, jak tomu bylo dříve, nýbrž spočívá naopak v samotném ekonomickém procesu (trhu) [ibid.: 53]. Dalším důležitým znakem kapitalistické ekonomiky je její výrazná temporalizace: značná část plateb je spojována s schopností činit budoucí platby a jejím zvyšováním [ibid.: 55]. Rezonance problémů životního prostředí uvnitř ekonomického systému tudíž vyžaduje přistoupit na systémový „jazyk cen“, žádným jiným způsobem nemůže být takový požadavek ekonomikou vnímán a zpracován. Ceny mohou být ekologicky příznivě ovlivňovány politickými rozhodnutími (spíše do omezeného rozsahu, soudí Luhmann) a potenciálními změnami lidských potřeb, které jako takové leží vně systému. Stále však zůstává nedotčena funkcionální autonomie a nezastupitelnost ekonomického systému, pokud tedy neuvažujeme o eventualitě zániku peněžní ekonomiky s „nepředvídatelnými následky pro moderní společnost“ [ibid.: 62].

Politický systém ve funkcionálně diferencované společnosti (na rozdíl od předchozí společnosti diferencované stratifikací) podle Luhmanna ztrácí úlohu centra a

je pouze jedním z řady funkčních systémů. Přesto se stále očekává, že bude hlavní oblastí, kde nalezneme ekologické ohrožení rezonanci, a řešení ekologických problémů bude vycházet právě odtud [ibid.: 84–85]. Ve skutečnosti jsou možnosti rezonance politického systému značně limitované. Již základní diference mít moc/nemít moc poukazuje k nejdůležitějšímu referenčnímu bodu politické komunikace: šanci na zvolení, kterou je politická rezonance vymezena. Jak Luhmann konstatuje, „problémy [životního prostředí, M.S.] se musí nechat dosáhnout takové míry naléhavosti, aby se opatření mohla přijmout bez rizika ztráty hlasů“ [ibid.: 92]. Ekologická politika, jestliže má být úspěšná, potřebuje činit dlouhodobě orientovaná rozhodnutí, což je však v rozporu s krátkými volebními obdobími. Důležitá jsou také strukturní omezení vyplývající z lokální vázanosti politiky, neboť problémy životního prostředí přesahují hranice jednotlivých států – to např. souvisí s otázkou různé zátěže životního prostředí ve vyspělých a rozvojových zemích. Luhmann nevylučuje, že ekologie by mohla v budoucnosti – díky veřejnosti – v politice stále více nahrazovat ekonomická témata, ovšem za nadále trvajících omezené rezonance politického systému [ibid.: 91-92].

3. 4 Chybějící celek

Luhmannův rozbor se obecně jeví jako velice skeptický, co se týká vyhlídek moderní společnosti na zásadní proměnu svého vztahu k životnímu prostředí. Funkcionální diferenciace může být na jednu stranu chápána coby vysoce efektivní způsob uspořádání (přesněji řečeno uspořádávání) společnosti, na druhou stranu s sebou přináší i mnohá rizika projevující se konkrétně v případě ekologických problémů. Cenou za rozšiřování a rozvíjení možností specializované komunikace je postupná ztráta racionality funkčních systémů ve smyslu vnímavé otevřenosti vůči světu za systémovými hranicemi [Luhmann 1989: 138]. Systémy jsou racionální, avšak jen ze svého hlediska, redukujícího v tomto případě problémy životního prostředí podle hlavní diference systémové komunikace na příležitost k zisku (ekonomika), možnost získání/ztráty hlasů (politika), porušení zákona (právo) nebo předmět výzkumu (věda). Ekologické ohrožení coby výsledek působení celého společenského systému se tímto jako by ztrácí a zůstávají jen fragmenty informací uchopitelných funkčními systémy. Pro změnu ekologicky nebezpečného směřování společenského systému chybí ve funkcionálně diferencované společnosti místo (perspektiva), kde by mohlo dojít nějaké

celostní reflexi této situace. Moderní společnost je tak odkázána na pouze dílčí a limitované reakce funkčních systémů.

Luhmannem popsaná koexistence operativně uzavřených a zároveň vzájemně na sobě závislých funkčních systémů vede k úvahám o možnostech jejich integrace či koordinace pomocí určité formy „metakomunikace“ [Šubrt 2009: 57]. V rámci Luhmannovy systémové teorie není něco takového dobře představitelné. Jednota moderní společnosti podle Luhmanna spočívá ve způsobu její diferenciaci. Každá snaha o ustanovení sjednocující perspektivy sebepozorování uvnitř společnosti totiž dospívá k zvláštnímu paradoxu: byla by nucena současně zahrnout a vydělit sama sebe [Luhmann 1989: 113]. Namísto toho vzniká opět *diference* mezi takovou perspektivou a zbývající částí společnosti [ibid.: 20].

4. Kritika Luhmannova pojetí

Výklad *Ekologické komunikace* doplním v této kapitole s ohledem na sociologickou literaturu vznášející vůči Luhmannově koncepci určité námitky. Zaměřím se na dva vybrané texty. Kritika Maxe Millera [1994] představuje jiné teoretické pojetí diferenciacie společnosti zdůrazňující úlohu individuálních aktérů. Miller tímto zpochybňuje některé Luhmannovy teze, zejména o nemožnosti koordinace funkčních systémů. Elim Papadakis [2002] se věnuje konkrétněji politickým institucím a jejich vztahu k problémům životního prostředí. Teorii ekologické komunikace srovnává s rozvojem ochrany přírody, kde nalézám důvody pro jisté zmírnění skepse vyjadřované Luhmannem.

4. 1 Dorozumění mezi systémy?

Miller shledává důležitost Luhmannova příspěvku do celospolečenské diskuse o ekologických problémech v tom, že znamenal první rozsáhlý (a závažný) sociologický rozbor tohoto tématu. Luhmannovi se rovněž daří vysvětlit „pozitivní a negativní aspekty moderní společnosti obsáhlým a teoreticky důkladným způsobem, který se zdá být téměř nedostižným v soudobé sociologii“ [Miller 1994: 109]. Hlavní překážku moderní společnosti ve vypořádání se s problémy životního prostředí tvoří její funkcionální diferenciacie, zde Miller s Luhmannem souhlasí. V *Ekologické komunikaci* je ovšem podle Millera diferenciacie společnosti chápána příliš radikálně, když v takovém rámci není ponecháno žádné místo pro ovlivnění sociální komunikace aktérem. Společnost je u Luhmanna rozptýlena do sebereferečních funkčních systémů, mezi nimiž existují nepřekročitelné hranice. Jednotlivé systémy si nemohou navzájem „porozumět“, jelikož vnímají okolí skrze odlišné základní difference. Miller polemizuje s touto úplnou nespojitostí systémových hledisek a dokazuje, že na úrovni aktérů je mezi nimi možné dosáhnout minimálně „koordinovaného nesouhlasu“ [ibid.: 115].

Na rozdíl od systémové roviny, kde není možná komunikace *mezi* systémy, sdílejí aktéři určitý společný základ, který vytváří „spojený svět diskursu, např. empiricko-teoretický nebo normativní“ [ibid.: 116]. Tím není řečeno, že je snadné dospět ke konsensu v řešení (ekologických) problémů. Sdílený základ umožňuje především vůbec rozpoznat difference mezi perspektivami odpovídajících funkčních systémů. Jako příklad Miller uvádí mezioborové komise zabývající se problémy životního prostředí. Vědci, politici, průmysloví manažeři a zástupci dalších funkčních

systemů v takových komisích spolu pravděpodobně nebudou souhlasit, ale mohou alespoň porozumět odlišným stanoviskům [ibid.: 115]. Z tohoto pohledu tudíž není koordinace dílčích systémů společnosti v zásadě vyloučena, jak je tomu v Luhmannově pojetí funkcionální diferenciaci. Luhmann zaměřuje empirická fakta (soudobý stav „organizované nezodpovědnosti“⁸) za logické nutnosti (důsledky seberefrenční uzavřenosti funkčních systémů) [ibid.: 112].

Vyvstává ovšem klasická sociologická otázka – jak k sobě vztáhnout obě roviny, systémů a jednajících. Představa aktérů zastupujících funkční systémy v Millerově příkladu mezioborových komisí není každopádně příliš slučitelná s Luhmannovou teorií. Podle Luhmanna dochází při přechodu od stratifikační k funkcionální diferenciaci společnosti k „silnějšímu rozlišení personálních a sociálních systémů [...] Důvod je ten, že v případě funkcionální diferenciaci není již jednotlivou osobu možné situovat v jediném a pouze jediném subsystému společnosti, nýbrž vychází se z předpokladu, že je sociálně nelokalizována“ [Luhmann 2002: 20]. Komunikativní omezení aktérů naopak Miller vysvětluje podobným způsobem jako Luhmann. Uznává nedostatečnost poukazu na komunikaci v *žitém světě*, která není zcela přeložitelná do specifické komunikace funkčních systémů.⁹ Ovlivnění jednotlivých rozhodnutí v rámci funkčních systémů je obtížně dosažitelné nesystémovou komunikací [Miller 1994: 111].

Millerova argumentace se tak jeví poněkud sporná právě ve vztahu mezi aktéry a systémy. Jestliže jsou aktéři schopni účinně komunikovat (z hlediska reálných výsledků) pouze v mezích funkčních systémů, Millerem navrhovaná, teoreticky možná koordinace založená na nesouhlasu nemění podstatu problému. Od sebe oddělené racionality funkčních systémů zůstávají nedotčeny. Význam jejich takto zprostředkované koordinace je pak spíše formální než obsahový.

Následujícím krokem v diskusi by mohlo být zpřesnění pojmu sociálních systémů, jemuž se Miller (z pochopitelných prostorových důvodů) již blíže nevěnuje. Nepochybně se však jedná o zajímavý směr uvažování o *Ekologické komunikaci*, zvláště ve snaze přenést (rozšířit) Luhmannovy myšlenky z výlučně systémově teoretické i do jiných oblastí sociologické teorie.

⁸ Termín užívaný Ulrichem Beckem [1995].

⁹ Miller zde odkazuje na teorii komunikativního jednání Jürgena Habermase, dlouholetého oponenta Luhmannovy systémové teorie. Habermas rozlišuje dva stupně moderní společnosti, které se od sebe oddělily, *žitý svět (Lebenswelt)* a systém. Žitý svět je oblastí komunikativního jednání zaměřeného na vzájemné dorozumění, systém tvoří dílčí systémy jednání využívajících generalizovaná média jako jsou peníze nebo moc [Šubrt 2007: 105–106]. Podle Habermase také dochází k postupné „kolonizaci“ žitého světa systémovými imperativy. Miller odmítá Habermasovu myšlenku, že formy komunikace v žitém světě mohou navzdory tomu vstupovat do procesů rozhodování uvnitř dílčích systémů [Miller 1994: 111].

4. 2 Politický systém a environmentální hnutí

Luhmannova systémová teorie může být podle Elima Papadakise [2002: 123] dobře použitelná pro objasnění některých aspektů problémů životního prostředí, i když ji nepřijímáme bez výhrad jako celek (nepovažujeme ji za dostatečnou). Papadakis ji tímto způsobem vztahuje na politiku k posouzení otázky, zda mají zaběhlé politické instituce šanci přizpůsobit se novým podmínkám ekologických rizik. Z Luhmannova pojetí lze odvodit spíše pesimistický závěr. Politický systém moderní společnosti se nachází v situaci, kdy je o něj mnoho očekáváno, ale jen málo z toho je schopen splnit. Namísto řízení ostatních dílčích systémů společnosti se musí vyrovnávat se svými vnitřními problémy. Papadakis upozorňuje na Luhmannovo chápání politického systému jako stabilizované (až nehybné) struktury, zahrnující např. uspořádání ministerstev nebo politických stran. Stabilita struktury je zde paradoxně nezbytná pro udržení otevřenosti vůči sociálnímu prostředí: umožňuje mimo jiné střídání politických témat při zachování kontinuity institucionálních nástrojů (tvorby legislativy apod.) [ibid.: 128]. S tím podle Papadakise kontrastují požadavky důsledné ekologicky orientované změny v politického systému, např. požadavek uplatňování koncepce trvale udržitelného rozvoje.

Nedostatečnost reakcí politických institucí na ekologická rizika Papadakis dokládá pomocí konkrétních případů z minulosti.¹⁰ Vyznačují se zaprvé velkým časovým zpožděním přijetí opatření od okamžiku zaznamenání problému. Důvodem jsou různé procedurální překážky (pomalé uzavírání mezinárodních dohod apod.). Zadruhé jsou opatření výsledkem určitého kompromisu mezi protichůdnými zájmy, typicky mezi upokojením veřejného mínění a ochranou ekonomiky. Zpětně se tak často ukazují z věcného ekologického hlediska málo účinnými [ibid.: 130–131].

Přesto můžeme podle Papadakise nalézt i mnohé případy pozitivní praxe. Rozvíjející se environmentální hnutí a „zelené“ politické strany měly v posledních desetiletích prokazatelný vliv na institucionální ochranu přírody. Došlo k vzniku nových lokálních i globálních organizačních prvků (např. národní parky, iniciativy OSN) takto zaměřených. V určitých případech byly také vytvořeny nástroje pro dialog mezi zástupci environmentálních hnutí, průmyslu a vlády. Papadakis zde navazuje na Millerovu kritiku nemožnosti koordinace funkčních systémů a zmiňuje některé dílčí pokroky dosažené jejich spoluprací [ibid.: 133–135]. Luhmannova teorie je podnětná,

¹⁰ Jedná se o opakované ropné havárie, z nichž nejznámějšími jsou případy tankerů Torrey Canyon (1967) a Exxon Valdez (1989) [Papadakis 2002: 130].

ale nedokážeme s ní uchopit podobné vymykající se jevy, konstatuje Papadakis. Politické instituce jsou evidentně schopné provádět hlubší změny odpovídající situaci ekologických rizik, přestože se tak děje pouze zřídka a v omezeném rozsahu. Na druhou stranu bychom však neměli, jak ostatně naznačuje Luhmann, přehlédnout potřebu určité setrvačnosti politických institucí pro uskutečnění samotných změn. Papadakis shrnuje svůj náhled takto: „Bez přerušování a tvůrčích návrhů [environmentálních hnutí, M. S.] nemůže být prolomena kruhová povaha politické komunikace. Bez institucionálních zvyklostí a postupů nemůžeme zajistit, že nová žádaná politika bude systematicky a úspěšně realizována“ [ibid.: 139].

Luhmannovo opomíjení úlohy environmentálních hnutí („nových sociálních hnutí“ obecně) je posledním bodem Millerovy a Papadakisovy kritiky. Luhmann se nedomnívá, že by tato hnutí mohla vstoupit do konstruktivní debaty o problémech životního prostředí, protože jejich morálně zaměřenou komunikaci nedokáží funkční systémy vnímat jinak než jako neurčitý „šum“ [Miller 1994: 110]. Jejich požadavky jsou značně nerealistické, nepřihlížející ke složitým vztahům v rámci funkcionálně diferencované společnosti. Environmentální hnutí, jak píše Luhmann, „nemají žádnou teorii“ [1989: 125]. Námitky obou autorů vůči Luhmannovi se opírají o výše zmíněné viditelné dopady činnosti environmentálních hnutí. Podle Millera Luhmann „snad nemůže popřít, že [komunikace environmentálních hnutí, M. S.] přinejmenším v některých zemích ovlivnila společnost a významně se podílela na rostoucím vědomí ekologické krize“ [1994: 110].

5. Teorie rizikové společnosti

Od Luhmannovy systémově teoretické analýzy poměrně výrazně odlišný sociologický pohled na problémy životního prostředí nabízí koncepce rizikové společnosti Ulricha Becka. Beckova kniha *Risikogesellschaft* (Riziková společnost) poprvé vyšla, stejně jako Luhmannova *Ekologická komunikace*, v roce 1986 a dočkala se velkého ohlasu jak u odborníků, tak i u široké veřejnosti. Díky této a dalším svým knihám věnovaným ekologickým rizikům je Beck mezi sociology spojován s tímto tématem snad nejčastěji [Keller 1997: 168]. Na rozdíl od Luhmanna nevychází Beck z nějaké podobné (předem dané) ucelené obecné teorie společnosti. Předmětem jeho zájmu je měnící se povaha soudobé moderní společnosti, zejména v kontrastu se společnostmi předchozími. Stěžejním je pro Becka rozlišení mezi dvěma etapami vývoje moderní společnosti: jednoduchou (industriální) a reflexivní modernitou. Nynější reflexivní modernitu charakterizuje podle Becka [2007: 38] mimo jiné právě konfrontace společnosti s ekologickými problémy jakožto nezamýšlenými důsledky modernizace.

V následujícím textu nejprve stručně nastiňuji Beckovu koncepci rizikové společnosti a poté poukazuji na některé souvislosti (shody, rozdíly) mezi Beckovým a Luhmannovým přístupem.

2. 1 Moderní riziko

Riziková společnost představuje podle Becka [2004: 25] souhrnné označení stavu, kdy je „společenská produkce *bohatství* systematicky doprovázena produkcí *rizik*“. O rizikové společnosti můžeme hovořit tehdy, když jsou sociální problémy spojené s distribucí bohatství (respektive nedostatku) alespoň částečně překrývány problémy spojenými s takto produkovanými riziky. Riziko samotné není pouze moderním fenoménem, jelikož i v minulosti bylo lidské jednání doprovázeno nejistotou výsledku. V rizikové společnosti se však objevuje dosud neznámý a kvalitativně odlišný druh rizik. Jsou to rizika globálního rozsahu (tj. ne již výhradně osobní či lokální), kvůli nedohlednutelnosti svých možných následků v zásadě nepojistitelná a, což je pro Becka klíčové, mající jednoznačnou příčinu v úspěšném moderním průmyslovém rozvoji. Nevznikají nedostatečností technické vybavenosti, ale naopak stále se zvyšující technologickou a průmyslovou produkcí. Beck je z tohoto důvodu pojmenovává jako rizika modernizace [ibid.: 28].

Mezi další podstatné znaky nových rizik patří jejich převážná „neviditelnost“, tj. nepostižitelnost běžným lidským vnímáním. Typickým příkladem je radioaktivita či různé toxické látky rozptýlené ve vodě, vzduchu apod. Taková rizika vyžadují podle Becka [ibid.: 29] „*kauzální interpretace*, vyjevují se tedy teprve a jedině ve (vědeckém příp. antivědeckém) *vědění* o nich a mohou v něm být měněna, zmenšována či zvětšována, dramatinována nebo bagatelizována, a potud jsou ve zvláštní míře *otevřena procesům sociálního definování*“. Rizika se tak postupně stávají důležitým zdrojem konfliktů v moderní společnosti. Soupeří zde různé definice rizik, zejména definice vycházející z rozdílné vědecké a sociální racionality. S konstatováním rizik vyvstává otázka akceptace: kde leží mez únosnosti rizika, na které se (ne)shodneme. Přírodní vědy se v tomto bodě setkávají s etikou, politikou a ekonomikou. Tím se podle Becka [2004: 38] „rozpadá monopol přírodních věd na racionalitu“. Sociální a vědecká racionalita se rozcházejí, navzájem si nerozumějí. Beck uvádí příklad jaderné energetiky: co je pro zainteresovanou veřejnost možností ohrožující život budoucích generací, je pro vědu naprosto nepravděpodobným scénářem. Současně však platí, že obě racionality jsou na sobě nadále závislé. V reakci na rizika se sociální racionalita neobejde bez příslušných vědeckých argumentů a vědecká racionalita je naopak odkázána na sociální očekávání [ibid.: 39].

Beck se v případě pojmu rizika (nikoli rizikové společnosti) do značné míry shoduje s Luhmannem [2005]. Riziko je pro oba autory určitým popisem budoucnosti ovlivňujícím přítomné společenské dění. Souvisí s událostmi, které prozatím nenastaly, nebo jejich dopady, které ještě nejsou úplně zřejmé [Beck 2004: 43–44]. Z toho, že moderní společnost popisuje nechtěný výsledek jednání prostřednictvím kalkulace rizika, můžeme podle Luhmanna odvodit mnohé poznatky o jejím normálním fungování [ibid.: xxviii]. Luhmann také považuje za nezbytné rozlišovat mezi rizikem a nebezpečím. Riziko se váže k budoucím škodám a ztrátám způsobeným konkrétním rozhodnutím, zatímco nebezpečí je něčím mimo dosah rozhodování, něčím v prostředí, čemu jsme vystaveni [ibid.: 21–22]. Stejná událost (např. výstavba jaderné elektrárny) tak může být vnímána jako riziko tím, kdo o ní rozhoduje, a jako nebezpečí tím, kdo je jí ohrožen, aniž by se na rozhodování podílel.

Beck ovšem jde v celkovém hodnocení významu rizika pro soudobou moderní společnost o dosti dále než Luhmann. Rizika modernizace v sobě podle Becka obsahují kritický potenciál zpochybňující funkčnost stávajících společenských institucí [Keller 1997: 169]. Beck zde má na mysli instituce spjaté s tzv. jednoduchou (respektive

industriální) modernitou, jejíž základy byly položeny přechodem od tradiční k moderní společnosti. Jednoduchá modernita se podle Becka vyznačovala zejména oddělením a osamostatněním nejdůležitějších funkčních systémů (politiky, ekonomiky, vědy) a důvěrou v pokrok, pojímaný jako „*lineární a jednodimenzionálně myšlený proces racionalizace ve smyslu vyhrocování a rozvíjení systémově specifické účelové racionality*“ [Beck 2007: 74]. Jak se však nyní ukazuje, tento doposud relativně úspěšný způsob řešení problémů jednoduché modernity selhává v konfrontaci s novými problémy, zvláště ekologickými riziky. Je možné to formulovat dokonce důrazněji: směřování jednoduché modernity nemůže být řešením těchto problémů, protože je jejich vlastní příčinou. Osvědčené nástroje (více techniky, více trhu) se zde stávají kontraproduktivními [Keller 1997: 182].

Druhá, reflexivní fáze modernity, která se ohlašuje s nástupem rizikové společnosti, přichází podle Becka v zásadě nepozorovaně: nikoli revolucí, nýbrž vystavením společnosti vedlejším nezamýšleným důsledkům úspěšného rozvoje jednoduché modernity. Pojem reflexivity je třeba odlišit od reflexe. Reflexivita modernity neznamena nutně zamyšlení a sebestpoměnu, nýbrž jedná se o jakési střetnutí se sebou samým, s důsledky své rutinní činnosti [Beck 2007: 38]. Překonání nedokonalostí jednoduché modernity zůstává podle Becka zatím pouze možností. Otázkou je, zda-li se podaří aplikovat na jednoduchou modernitu stejnou racionální kritiku, pomocí které vznikala tato první fáze modernity přechodem od tradiční společnosti. Pokud byla základem jednoduché modernity racionalizace tradice, základem reflexivní modernity by se měla stát racionalizace této racionalizace [Keller 1997: 178]. To by podle Becka obnášelo přiznání skutečnosti, že forma jednoduché modernity není nějakým definitivním a nepřekročitelným horizontem, ale naopak stále více zastarává a již neodpovídá soudobým problémům. Beck však na druhé straně nevyklučuje ani možnost, že proces modernizace nakonec skončí obratem k tzv. antimoderně, tj. odmítnutí racionální kritiky.

5. 2 Vztah k Luhmannově teorii

Beck se shoduje s Luhmannem v tom, že při zabývání se problémy životního prostředí přikládá zásadní význam otázkám funkcionální diferenciaci. Podle Becka [1995: 58–69] vytváří funkcionální diferenciaci nynější situaci „organizované nezodpovědnosti“: za ekologická rizika jsou odpovědní všichni a zároveň není

odpovědný nikdo. Zkušenost toho, kdo si proti rizikům dovolí protestovat (např. když se cítí osobně zvláště ohrožen), ostatně popisuje Beck jako ne nepodobnou zkušenosti postav Kafkových románů. Každá instance (politická, ekonomická, vědecká) odkazuje na další, údajně zodpovědnou za řešení problému. Hlavní rozdíl mezi Beckovým a Luhmannovým přístupem spočívá ve způsobu, jakým na tuto překážku funkcionální diferenciace nahlíží. Zatímco u Luhmanna je takový stav výsledkem seberefrenční uzavřenosti funkčních systémů, v Beckově pojetí se jedná spíše o neadekvátnost společenských institucí, zejména politických, vzhledem k soudobým podmínkám rizikové společnosti.

Diferenciace politického, ekonomického a vědeckého systému jednoduché modernity byla podle Becka účelná. Ekonomický a vědecký systém produkovaly víceméně jen „dobro“. Sloužily k zmírňování ústředního problému industriální společnosti, materiálního nedostatku, a nebyl tak žádný dostatečně legitimní důvod podřizovat je politické kontrole. Občan industriální éry je rozštěpen do dvou částí: jakožto *citoyen* se podílí utváření veřejné politiky a jakožto *bourgeois* obhajuje své soukromé zájmy v technicko-ekonomické sféře, na níž se demokratické rozhodování nevztahuje. Tímto rozdvojením je udržována obecně přijímaná hranice mezi politikou a nepolitikou [Beck 2004: 302]. S pokračující modernizací ovšem současně a téměř bez povšimnutí dochází k paradoxnímu jevu: „*Politické se stává nepolitickým a nepolitické politickým*“ [ibid.: 306]. Společenské změny jsou totiž ve stále větším rozsahu řízeny vedlejšími důsledky rozhodnutí činěných v rámci ekonomického a vědeckého systému. Za tyto vedlejší důsledky sice politický systém dále navenek nese odpovědnost, ale jejich vznikání nemůže fakticky ovlivnit.

V rizikové společnosti se tato „ztráta funkce“ politického systému zviditelňuje a problematizuje. Ekonomika a věda nepřinášejí již jen blahobyť, ale také obtížně zvladatelná ekologická rizika. Beck z tohoto důvodu kritizuje dosud přetrvávající chápání politiky klasickým pravolevým schématem industriální společnosti, které již není schopné zachytit soudobé problémy [Keller 1997: 187]. Namísto toho se Beck domnívá, že objevení se nových rizik představuje příležitost znovu definovat to, co by mělo být označováno jako politické.

Beckův pohled na funkcionální diferenciaci ve vztahu k problémům životního prostředí se tak zdá být o něco méně pesimistický než Luhmannův. Vystávající nefunkčnost politického systému není podle Becka nepřekonatelná, pokud dokáže aktivizovat aktéry a občanská hnutí (stojící mimo zaběhnuté uspořádání pravicových a

levicových politických stran) k rozvíjení projektu „jiné politiky“, reflektujícího změněné společenské podmínky. Otázkou samozřejmě je, jak by takový koncept politiky v praxi vypadal, a do jaké míry by dokázal nahradit stávající podobu politického systému. Luhmann, jakkoli uznává omezenou schopnost politického systému potýkat se s ekologickými problémy, zůstává v tomto bodě skeptický. I kdyby politika prošla určitou strukturální proměnou (na úrovni systémových programů), stále by byla vázána ke svému médiu a binárnímu kódu. Sebereferenční uzavřenost (respektive oddělenost) systému politiky vůči ekonomice a vědě, které operují s jinými médii a kódy, by tudíž byla zachována i s potížemi z tohoto stavu vyplývajícími. Politický systém se podle Luhmanna může v rámci soudobé komplexní společnosti vztahovat k ostatním funkčním systémům jen jako sobě rovným, tj. autonomním.

Závěr

Niklas Luhmann nahlíží na problémy životního prostředí, s nimiž je nucena se vyrovnávat soudobá společnost, ze dvou základních, vzájemně spjatých hledisek vycházejících ze systémové teorie. Prvním je diference mezi společenským systémem a jeho prostředím, druhým pak diferenciací společenského systému do jednotlivých funkčních (dílčích) systémů. Tyto dvě úrovně diferencí vytváří podle Luhmanna specifické překážky pro schopnost společnosti adekvátně reagovat na ekologické ohrožení.

Na úrovni diference společenský systém/prostředí spočívá potíže v tom, že společnost představuje operativně uzavřený systém komunikací. Z pohledu společnosti o sobě problémy životního prostředí nemohou dát vědět samy: musí se nejprve stát předmětem komunikace. I když dochází v prostředí k závažným problémům, společnost je dokáže vzít v potaz pouze ve formě komunikace o nich. Vztah společnosti k prostředí je přitom vždy pouze selektivní, jelikož prostředí nikdy nemůže být zahrnuto do komunikace ve své úplnosti. Z těchto důvodů není nijak vyloučena situace, že společnost reálně poškozují životní prostředí a ohrožuje tak svou existenci, ale přitom nebezpečné důsledky své činnosti (komunikativně) přehlíží.

V případě soudobé společnosti se tento obecný vztah mezi systémem a prostředím ještě dále komplikuje funkcionální diferenciací společenského systému: ustavováním operativně uzavřených a současně na sebe vzájemně odkázaných funkčních systémů politiky, ekonomiky, vědy atd. Podle Luhmanna může společnost na ekologické ohrožení účinně reagovat jedině skrze změny uvnitř těchto dílčích systémů. Zde je však klíčové, do jaké míry jsou funkční systémy připraveny komunikaci o problémech životního prostředí naslouchat. Odezva funkčních systémů na ekologickou komunikaci je podmíněna vyjádřením této komunikace způsobem srozumitelným pro dané systémy: pohybem cen v ekonomickém systému, voličských preferencí v politickém systému apod. Dokud se tak neděje, zůstávají funkční systémy vůči problémům životního prostředí netečné. Omezením funkcionálně diferencované společnosti je vzhledem k ekologickým problémům rovněž vzájemná odkázanost funkčních systémů, což ztěžuje možnosti izolovaných opatření jednotlivých systémů, zejména politického.

Důležitá námitka vůči Luhmannovu pojetí, kterou jsem se ve své práci zabýval, se týká Luhmannova apriorního odmítnutí možnosti určité koordinace funkčních systémů. Hlavním argumentem Luhmannových kritiků je zde evidence diskuse a

spolupráce zástupců různých společenských oblastí v otázkách životního prostředí např. na úrovni odborných komisí. Luhmann podle těchto autorů sice dokáže vysvětlit, jak mohou rozdílné racionality funkčních systémů bránit dohodě o ochraně životního prostředí, ale již nikoli, proč se (často) objevují výjimky, kdy tomu tak není.

Teorie rizikové společnosti Ulricha Becka, mnou představená jako určitá alternativa k Luhmannovu přístupu, se také věnuje funkcionální diferenciaci, ovšem staví se k ní, na rozdíl od Luhmannova pouhého konstatování, značně kriticky. Překonání stavu „organizované nezodpovědnosti“ podle Becka vyžaduje přehodnotit principy jednoduché industriální modernity, mezi něž patří důvěra ve stále prohlubování funkcionální diferenciace. Luhmannovu teorii lze v této souvislosti vnímat jako skeptickou, upozorňující na obtížnost každého takového pokusu stupeň diferenciace snížit: jestliže je soudobá komplexita sociální komunikace možná jen s využitím systémových médií a kódů, pak i (politická) snaha o změnu této situace je na ně odkázána.

Luhmannův koncept ekologické komunikace chce zůstat střízlivým, analytickým. Spíše než hledáním „východiska z ekologické krize“ je pokusem o objasnění toho, proč je toto východisko tak těžké nalézt. Nemůžeme od něj tudíž očekávat nějaká závěrečná doporučení, nebo alespoň, jak říká Luhmann [1989: 5], obvyklou „demonstraci dobrých úmyslů“. Přesto, a přesněji řečeno právě proto, je podle mého názoru významným obohacením teoretického myšlení o naléhavé otázce vztahu společnosti a životního prostředí. Nabízí systematický, propracovaný rámec pro další, třeba i prakticky orientované úvahy. Bylo by totiž naprostým nedorozuměním vyložit si Luhmannovo stanovisko jako výzvu k rezignaci na hledání řešení ekologických problémů. Luhmannova teorie pochopitelně nehovoří o žádných nutnostech, kterými je budoucí vývoj vztahu společnosti k životnímu prostředí předurčován – poukazuje jen na jistá omezení s tímto vývojem spojená.

Summary

Niklas Luhmann examines environmental problems from two closely connected perspectives based on the systems theory. The first one is the difference between the system of society and its environment and the second one is functional differentiation of the system of society into separated function (partial) systems. Both of these levels of differentiation create specific obstacles for an appropriate social reaction to environmental problems. On the level of the system of society/environment difference, the main problem is that society constitutes an operationally closed system of communications. Thus it can only communicate *about* its environment (and not *with* its environment). It means that environmental problems have to be presented to society in a form of communication. Otherwise, society can not react to environmental problems at all. Functional differentiation makes the state of affairs even more complicated because of the limited capacity of function systems to perceive the ecological communication. The ecological communication can be perceived by them only if it is expressed in a specific way: by changing prices in the economic system, for example. Ulrich Beck shares Luhmann's emphasis on functional differentiation, but approaches it in a more critical manner. In comparison, Luhmann's theory of ecological communication remains rather more sceptical about any radical change in the modern society's relation to its environment.

Použitá literatura

- Beck, Ulrich. 1995. *Ecological Politics in an Age of Risk*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich. 2004. *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Beck, Ulrich. 2007. *Vynalézání politiky: k teorii reflexivní modernizace*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Bednarz, John Jr. „Translator’s Introduction“. Pp. vii–xvi in: Luhmann, Niklas. 1989. *Ecological Communication*. Cambridge: Polity Press.
- Keller, Jan. 1997. *Sociologie a ekologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Kohák, Erazim. 1998. *Zelená svatozář: kapitoly z ekologické etiky*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Lidskog, Rolf. 2001. „The Re-Naturalization of Society? Environmental Challenges for Sociology“. *Current Sociology* [online] 49: 113 –136 [cit. 6. 11. 2010]. Dostupné z: <http://csi.sagepub.com/content/49/1/113>.
- Luhmann, Niklas. 1989. *Ecological Communication*. Cambridge: Polity Press.
- Luhmann, Niklas. 2002. *Láska jako vášeň. Paradigm lost*. Praha: Prostor
- Luhmann, Niklas. 2005. *Risk. A Sociological Theory*. New Brunswick: Aldine Transaction.
- Luhmann, Niklas. 2006. *Sociální systémy*. Brno: CDK.
- Máchal, Aleš; Josef Husták. 2001. *Malý ekologický a environmentální slovníček*. Brno: Rezekvítek.
- Mezřický, Václav (ed.). 2005. *Environmentální politika a udržitelný rozvoj*. Praha: Portál.
- Miller, Max. 1994. „Intersystemic Discourse and Co-ordinated Dissent: A Critique of Luhmann’s Concept of Ecological Communication“. *Theory, Culture, and Society* [online] 11: 101–121 [cit. 7. 10. 2010]. Dostupné z: <http://tcs.sagepub.com/content/11/2/101>.
- Papadakis, Elim. 2002. „Social Theory and the Environment: A Systems- Theoretical Perspective“. Pp. 119–143 in: Dunlap, Riley E. (ed.). *Sociological Theory and the Environment*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Šrubař, Ilja. 2002. „Doslov. K architektuře Luhmannovy teorie autopoietických systémů“. Pp. 263–278 in: Luhmann, Niklas. *Láska jako vášeň. Paradigm lost*. Praha: Prostor.

- Šubrt, Jiří. 2007. „Niklas Luhmann: Komplexita, evoluce, kontingence“. Pp 68–119
in: Šubrt, Jiří (ed.). *Soudobá sociologie I. (Teoretické koncepce a jejich autoři)*.
Praha: Karolinum.
- Šubrt, Jiří. 2009. „Systémová diferenciacie – rizikový potenciál soudobé společnosti“.
Pp. 47–63 in: *AUC, Phil. et Hist. 1/2006, Stud. Soc. XV – Aktéři, systémy, rizika*.
Praha: Karolinum.